

УДК 343.3:94(477)''18''

Андрій Бовгиря

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту історії України НАНУ (Київ, andrzej@ukr.net)*

«ГЕТМАН-ИЗМЕННИК»: КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ІВАНА МАЗЕПИ У XVIII ст.

Перехід Івана Мазепи на бік шведського короля призвів до створення образу «гетьмана-зрадника». Окремі його елементи мало чим відрізнялися від ідеологічних кліше, які використовували проти попередників Мазепи, тих, хто виступили проти московського царя. Втім, новий міф правління, створюваний Петром I, вимагав і нового сценарію для дискредитації гетьмана в очах його прихильників та мешканців Гетьманщини в цілому. Для цього в основу образу були покладені політичні та релігійні аспекти, включно із зображенням Мазепи новим Юдою, зрадником свого суверена, противником загального блага. Складовими цього процесу стали царські маніфести та церковна анафема.

Ключові слова: Мазепа, Гетьманщина, зрада, анафема.

Можна виокремити декілька образів гетьмана Івана Мазепи в суспільній свідомості XVIII ст. За ключову дату їх постання слугує 1708 р. Відтак, панегіричний образ гетьмана, рясно обрамлений в античну риторіку, в якому він постає як мудрий володар, щедрий меценат, непереможний полководець, після цієї дати змінюється дискурсом неґації і прокляття, елементи якого продовжують існувати до сьогодні. В ньому використовувався той самий риторичний потенціал, але з протилежним знаком¹. Ці два антагоністичні образи доповнює третій – наративний. Автори козацьких літописів жили в період гетьманування Мазепи і були свідками подій 1708–1709 рр. Утім, означений період, як і сама постать гетьмана в наративних текстах, маргіналізуються й зводяться до окремих, суто інформаційних повідомлень. Їх ідеологічне навантаження має свої особливості. Наприклад, неґативний імідж Мазепи, зазвичай пов'язаний з його виступом проти царя, в «Літописі Величка» набуває іншого персонального змісту: Мазепа – «хитрий махиавель», був ворогом В. Кочубея – Величковаго патрона і покровителя. Автор «Літопису Граб'янки» та Самовидець взагалі нейтрально ставилися до гетьмана. Прикметно, що у трьох класичних козацьких

¹ Сазонова Л. Гетман Мазепа как образ панегирический: из поэтики восточнославянского барокко // Mazepa e il suo tempo. Storia, cultura, società. Mazepa and his time. History, culture, society. – Alessandria, 2004. – P. 487.

літописах Мазепа – представник «старожитной шляхти украинской»², «значний шляхтич козакоруский»³. Втім, пізніше усталилася традиція, за якою він позиціонувався як «природний польський шляхтич»⁴, аби підкреслити непричетність «малоросійського народу» до його вчинку⁵.

Зупинимось на ще одному з образів гетьмана. Він так чи інакше пов'язаний з усіма попередніми. Йдеться про образ «гетмана-изменника». Спробуємо визначити історичне та правове підґрунтя його появи, методи та особливості конструювання з позиції суб'єкта – імперської влади, її ідеологів та репрезентантів.

Перші спроби регламентувати правопорушення, пов'язані з «изменой», зроблені ще наприкінці XIV ст. У Псковській судовій грамоті фіксується термін «переветник» на позначення неблагонадійної, в сенсі політичної лояльності до володаря, особи. Пізніше, вже в московських судбниках його було замінено на «крамольник», «градский сдавец»⁶, що були синонімами до слова «изменник». У Московській державі в другій половині XV ст. з'являються своєрідні угоди про політичну лояльність – так звані «крестоцеловальные записи о неотезде», в яких колишні удільні князі, що стрімко втрачали свій статус, і бояри запевняли великого князя у відсутності намірів перейти на службу до інших державців. Порушення умов таких угод вважалося актом зради – «изменой»⁷. Ідеологія Московського царства значною мірою ґрунтувалася на ізоляціонізмі, який став особливо актуальним у часи після Смути. Відтак перехід кордону без дозволу царя, а також будь-який зв'язок з іноземцями розглядалися саме як «измена». При цьому не важило, чи були такі дії потенційно небезпечними для країни й правлячої династії. «Закордоння» уявлялося «нечистими» теренами, де проживали «паписты, люторы, магометане» – однаково ворожі єдиному істинно-християнському Царству⁸. Крім цього, «измена» мала формальну ознаку – порушення, зміна умов, що були зафіксовані в записі підданого про особисту вірність московському володарю. В XVII ст. хрестоцілувальні записи мали вже не індивідуальний характер угоди володаря і його васала, а ставали загальною формулою вірнопідданської присяги служилих людей монарху при його вступі на престол⁹. Ширше трактування такого злочину, як «измена», тісно пов'язане з

² Літопис Самовидця / підготовка до видання Я. Дзири. – Київ, 1971. – С. 146.

³ Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. – К., 1851. – Т. II. – С. 342.

⁴ Симоновский П. Краткое описание о казацком малороссийском народе и о военных его делах. – М., 1847. – С. 116.

⁵ Див. детальніше про формування образу Івана Мазепи у козацьких літописах XVIII ст. – Кравченко В. Іван Мазепа в українській історичній літературі XVIII – першої чверті XIX ст. // Мазепа e il suo tempo. Storia, cultura, società. Mazepa and his time. History, culture, society. – С. 264-268.

⁶ Тельберг Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. – М., 1912. – С. 51.

⁷ Там же. – С. 70.

⁸ Анисимов Е. Дыба и кнут. Политический сыск и русское общество. – М., 1999. – С. 29-30.

⁹ Тельберг Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. – С. 71-72.

посиленням самодержавства, з тими змінами, що пережив політичний устрій Московського царства у XV–XVII ст.¹⁰ Ці трансформації фактично призвели до зміни статусу всіх служилих людей, які в результаті потрапили у повну особисту залежність від правителя і трактувалися як «государевы холопы»¹¹.

В «Соборном уложении» 1649 р. поняття «измена» регламентоване чіткіше. Зокрема, в розділі 2 містилося відповідне положення: «А будет кто царьского величества недругу город здаст изменою, или кто царьского величества в города примет из иных государств зарубежных людей для измены же»¹². Його трактування на практиці залежало від низки факторів. Наприклад, за спостереженнями Г. Тельберга, виступи «служилых людей» у Москві й Сибіру за об'єктивними ознаками мали багато спільного, однак перші під час розслідування були потрактовані як «бунт», «заговор» чи «скоп» (колективний виступ, протест), натомість другі – як «измена», тобто значно тяжче правопорушення, бо в таких діях влада вбачала небезпеку для себе¹³. У регіонах, де існували колись власні державні традиції – Сибір (Сибірське ханство), Лівобережна Україна-Гетьманщина, увага до подібних випадків була особливо прискіплива. Про це, зокрема, свідчать численні інструкції від центральних властей місцевій колоніальній адміністрації, аби ті стежили, щоб в «тамошнем народе» не було ніяких «шатостей» та «измен»¹⁴.

Виступ Івана Мазепи кваліфікувався згідно із «Соборним уложением» 1649 р. як «большая измена», яка, на відміну від «измены партикулярной», передбачала вилучення частини території з-під суверенітету російського монарха¹⁵. Як зазначив Є. Анісімов, подібне трактування було характерним для імперського сприйняття підданства інших народів, що входили до складу імперії, як акту незмінного і вічного, а будь-яка спроба зміни розцінювалася як державна зрада. Самодержавство, продовжує дослідник, розглядало гетьманів України XVII–XVIII ст., подібно до своїх князів і бояр XV ст., як «государевих холопов», вихід яких із підданства царя зі своєю землею вважався «воровством» і «изменою»¹⁶.

Український вимір поняття «измена» як політичного злочину мав свої особливості. Якщо проаналізувати тексти царських указів, листування вельмож, посадовців, звинувачувальні акти, в яких зафіксовано протиправні дії україн-

¹⁰ В часи Петра I хоч і було частково змінено ставлення до закордону як ворожого простору, втім, у «Військовому артикулі» категорія «измена» зберігалася. Тут цьому злочину надавався військово-державний зміст (втеча до ворога під час військових дій або сприяння йому). Окрім цього, державна зрада розглядалася як «злочин проти підданства». Іншими словами – «изменой» вважався сам намір вийти із підданства монарха.

¹¹ Анисимов Е. Дыба и кнут. – С. 29.

¹² Соборное уложение 1649 г. / под ред. М. Тихомирова, П. Епифанова. – М., 1961. – С. 72.

¹³ Тельберг Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. – С. 70.

¹⁴ Полное собрание законов Российской империи. – Т. 1. – № 236, 262, 265, 413, 426, 427; Т. 3. – № 1336, 1542; Т. 4. – № 1579, 1594.

¹⁵ Соборное уложение 1649 г. – С. 30-31.

¹⁶ Там же. – С. 31.

ських гетьманів, звинувачених у зраді, то можна виділити кілька основних деталей, що дозволяють розкрити суть трактування «измены» у XVII – поч. XVIII ст. Зазвичай під це поняття потрапляють такі дії, як порушення євангельської клятви, зносини з іноземними монархами, злочини проти православної церкви. Прикметно, що ім'я гетьмана, який учинив «измену», вживалося відтепер у зневажливій манері – «по-холопськи». Цим актом мали на меті принизити колишнього гетьмана, нівелювати його попередній статус, передусім в очах його колишніх підданих, звести його, навіть формально, до рівня «государева холопа».

Гетьман	Порушення клятви	Зносини з іноземними монархами	Злочини проти православ'я	«нове ім'я»
Іван Виговський ¹⁷	«Забыв страх Божый и крестное целование и нашу Великого Государя милость постави в презренне»	[зносини з кримським ханом, польським королем, Гадяцька угода]	«гонитель всех православных христиан». «... хотя церкви Божии до конца разорить»	«Ивашко Выговский»
Юрій Хмельницький ¹⁸	«не помятуя свое пред Святым Евангелие с клятвою обещание и крестное целование»	[зносини з поляками й татарами, Чуднівська угода]	[сприяв розоренню православних храмів поляками й турками]	«Юрась», «Юраско»
Іван Брюховецький ¹⁹	«забыв обещание пред Святым Евангелием»	[зносини з польським королем]	«горше бусурман гонит нашу христианскую церковь, хотят церкви в запустение предати»	«Ивашко Брюховецкий»
Дем'ян Многогрішний ²⁰	«Забыв Господа Бога и свое пред Святым Евангелием обещание и государеву премногую милость»	«хотел поддаться турецкому султану»	«хотел отдать православных в нестерпимую бусурманскую неволю»; «православных христиан хотят крови разлития»	«Демко Игнатов», «Демяшко Игнатьев»
Іван Мазепа ²¹	«забыв страх Божий и крест-	«переехав к королю швед-	«церкви святые сквернил»,	«Ивашка Мазепа»

¹⁷ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗР). – СПб., 1830. – Т. 1. – № 236, 262, 265.

¹⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси (далі – АЮЗР). – СПб., 1873. – Т. 8. – С. 202, 223, 312, 333; Акты Московского государства. – СПб., 1901. – Т. III. – С. 191.

¹⁹ ПСЗР. – Т. 1. – № 426, 427.

²⁰ АЮЗР. – К., 1877. – Т. 9. – С. 693-695, 697, 804-806.

Гетьман	Порушення клятви	Зносини з іноземними монархами	Злочини проти православ'я	«нове ім'я»
	ное свое к Нам Великому государю целование»	ському, дабы малороссийской край отдать в порабощение еретикам шведам и под иго полякам»	«превращение в римскую веру и унию»	

Таким чином, дії Мазепи постають цілком пересічними в низці «измен» українських гетьманів. Сам же зміст злочину, у візії московських урядовців, тримався на «трьох китах» – порушення клятви, зносини з іноземними монархами, антиправославні вчинки. Порівнюючи антимазепинські пасажі в офіційних текстах 1708 р. з іншими, які містять звинувачення попередників Мазепи, легко помітити їх подібність. Очевидно, автори царських маніфестів 1708 р. брали за взірць аналогічні зразки XVII ст., вибудовуючи звичну схему.

Втім, Петро I розумів, що таких аргументів, аби відвернути від Мазепи його прихильників, уже не досить. Українці, перебуваючи довгий час у політичному просторі Речі Посполитої, сприймали вчинок Мазепи як один із багатьох конфліктних епізодів між їхніми гетьманами й московськими царями. Той факт, що гетьман оголошувався московськими урядовцями зрадником, не мало аж надто великого впливу на кількість його прихильників чи антагоністів²². Те ж саме відбувалося й по інший бік конфлікту. Царю Олексію Михайловичу не спадало на думку розгорнути проти Івана Виговського широку ідеологічну кампанію, хоч той зрікся підданства царю на користь польського короля та ще й розгромив вщент московську армію. Те ж саме можна сказати й про ситуацію з Іваном Брюховецьким, який понищив московські гарнізони в містах Гетьманщини, а чи з Юрієм Хмельницьким, що у найвідповідальніший момент залишив московські війська та перейшов на бік польського короля²³.

Чому саме Мазепа став об'єктом гострої ворожості й нищівної пропаганди, а його явні й надумані прихильники – об'єктами жорстоких переслідувань? Можна припустити, що вирішальну роль відіграла особиста позиція царя²⁴. Невдовзі після вступу на престол, особливо після перших перемог в Азовських

²¹ ПСЗР. – Т. 4. – № 2209-2212.

²² *Subtelny O. Mazepa, Peter I and the Question of Treason // Harvard Ukrainian Studies. – 1978. – № 2. – P. 176-180.*

²³ До цього переліку можна долучити також Петра Дорошенка або Івана Сірка, чий політичні пріоритети не раз змінювалися, однак відношення до них московського царя залишалося навіть прихильним (*Таїрова-Яковлева Т. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства».* – М., 2011. – С. 3-4).

²⁴ Як зауважила Тетяна Таїрова-Яковлева, Петро I любив маніпулювати подіями, використовуючи їх на свою користь. Роблячи з Мазепи породження пекла, він, наприклад, в 1719 р. видав указ про траур в Росії за померлим Карлом XII (*Таїрова-Яковлева Т. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства».* – С. 371).

походах, він став ініціатором творення нового сценарію і міфу свого правління. В основу творення символічного образу царя було покладене ототожнення його з Христом, а його наближених – із апостолами. Певним інструментом єднання Петра з колом довірених осіб стало запровадження в 1698 р. ордену Андрія Первозваного. Серед його кавалерів – особливо наближених до монарха персон – став і Іван Мазепа, який отримав відзнаку другим після боярина Ф. Головіна, адмірала новоствореного морського флоту. Перехід Мазепи на бік шведського короля уявлявся (і був використаний тодішньою пропагандою) як акт зречення Юдою Христа. Невдовзі був створений й орден Юди, яким планувалося «нагородити» гетьмана, прилучивши його до диявольського братства ворогів Христа²⁵. Химерні обряди «страсти» й спалення опудала Мазепи, символічне позбавлення його членства в ордені були складовими сценарію дискредитації гетьмана, його прихильників й симпатиків.

Апофеозом такого сценарію стало церковне прокляття гетьмана – анафема, яка мала легітимізувати монарший гнів ще й в церковній площині. Світогляд населення Гетьманщини, як і більшості людей ранньомодерного часу, значною мірою складався під впливом церкви. Відтак анафема мала знищити образ Мазепи як православного християнина, світського правителя, чий авторитет підтримувався зокрема за рахунок його меценатства, покровительства православної церкви. Це був потужний інформаційний крок, оскільки церковний амвон у той час залишався подекуди єдиним джерелом інформації про політичне життя.

Рішення про анафемування Мазепи було прийнято незадовго після звістки про його перехід на шведський бік. Про це довідуємося із листа царя місцевлюстителіві патріаршого престолу Стефану Яворському від 31 жовтня 1708 р. Його зміст, переповнений нищівними епітетами на адресу гетьмана як віровідступника, порівняння його з Юдою, не лишає сумнівів у існуванні прямого монаршого наказу для проведення цього акту: «...того ради ізвольте оного за такое его дело публично в соборной церкви проклятию предав»²⁶.

Після такого розпорядження 12 листопада того ж року в Москві й Глухові був проведений відповідний церковний обряд. В Успенському соборі Московського кремля його очолював Стефан Яворський, чия проповідь під час служби «Трость, ветром колеблема, то есть непостоянство и жалостная измена Мазепы»²⁷, по суті, була спробою церковної легітимації світського рішення. Яворський вдається до поетичних аналогій, порівнюючи Мазепу з тростиною, що хилиться, куди повіє вітер, на відміну від маслини, що має тверду основу та воліє зламатися й загинути, аніж через хитрість залишитися цілою. У проповіді йшлося, що впродовж 20 років Мазепа виявляв себе вірним царю та був не лише

²⁵ *Зицер Эрнест*. Царство Преображения: священная пародия и царская харизма при дворе Петра великого. – М., 2008. – С. 85-100.

²⁶ *Біднов В.* Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа. Збірник. – Варшава, 1938. – Т. 2. – С. 41.

²⁷ Там само. – С. 48-50. Текст проповіді надрукований: Слово перед проклятием Мазепы митрополитом Стефаном // Труды Киевской духовной академии. – 1865. – Т. 12. – С. 502-506.

маслиною, а «дубом и кедром ливанским мнился быти непреклонным». Однак все змінилося, варто лише було подути вітру із «уст льва свейського»²⁸. Яворський, в пошуках легітимації прокляття Мазепи, наводить також приклади із Біблії про відступництво євреїв від Мойсея, прокляття Господом через пророків «винограду ізраїльського», який давав кислі плоди, а також аналогії з прокляттям Христом смоківниці, яка не мала нічого, окрім листя²⁹. Проповідник йде далі, порівнюючи царя Петра із сонцем, а гетьмана Мазепу із денницею – вранішньою зорею – символом Люципера в християнстві. Водночас у проповіді зроблена спроба «вивести з-під удару» всю Гетьманщину, Військо Запорозьке, старшину, які не підтримали гетьмана. Вони порівнюються з небесним воїнством: «Уподобистесья Михаилу архистратигу и ангелом его, яко супротиву станте бунтовщику, сатане, хоботом своим третью часть звезд с небесе отторгнути хотящему»³⁰.

Зміст «Слова» Яворського, попри активне використання аналогій зі Святого письма, не давав достатньо підстав для анафемування. В. Біднов підкреслює, що, згідно з проповіддю, гетьмана Мазепу піддано прокляттю виключно за «измену и віроломство», тобто за вчинок суто політичний, антидержавний, який не має нічого спільного зі злочинами проти віри та православ'я. А це прямо суперечило церковним канонам. Згідно з ними, анафема (грец. *Ανάθεμα* – відлучення, прокляття) вважалася найвищим покаранням, встановленим у 451 р. на Халкидонському Вселенському соборі. Його мета та зміст полягали у необхідності захисту церковної громади від людей, що становлять для неї небезпеку. Підставою для анафеми могли бути ересь, кровозмішання. Існувало два види відлучень – тимчасове й довічне. Останнє накладалося на еретиків та порушників християнської моралі, якщо їхня провина була доведена. Якщо ж звинувачені у злочині проти церкви не визнавали своєї провини й наводили аргументи на свій захист, то таких осіб не можна було відлучати від церкви. Адже анафема, що накладалася на будь-кого без добровільного визнання особою вини, була незаконною, а тому – недійсною³¹.

На відміну від проповіді С. Яворського, де містилося порівняно мало політичних пасажів й вказівок на пряму вину Мазепи в порушенні церковних канонів, у так званих «архієрейських грамотах» ці аспекти артикульовані виразніше. Йдеться про грамоти українських церковних очільників, серед них митрополита Й. Кроковського, архієпископів І. Максимовича та З. Корниловича. Всі вони майже ідентичні за змістом і в цілому повторювали зміст світських царських маніфестів про наміри гетьмана запровадити унію й віддати малоросійський народ у польське ярмо. Ці грамоти переслідували дві мети. Одна із них – інформаційна: роздруковані тексти прибивалися на дверях церков для озна-

²⁸ Слово перед проклятием Мазепы митрополитом Стефаном. – С. 503.

²⁹ Там само. – С. 503-504.

³⁰ Там само. – С. 505.

³¹ Ковалевська О. Зняття анафеми з Івана Мазепи: історія питання та сутність реалій // Історія та правознавство. – 2008. – № 11(147). – С. 4. Див. також: Осадчий Ю. Про правомірність анафеми гетьману Івану Мазепі // Світогляд – філософія – релігія. – 2014. – Вип. 5. – С. 95-105.

йомлення з ними великої кількості людей. Друга мета полягала у створенні видимості соборності, тобто колективного рішення архієреїв Гетьманщини про вчинення прокляття її колишньому очільнику³².

Про «політичність» й світський слід в анафемі гетьмана Мазепи свідчить хоча б факт листа гетьмана І. Скоропадського до київського митрополита Йосафата Кроковського. В ньому міститься фрагмент, де йдеться про необхідність зняти прокляття з тих прибічників Мазепи, які його полишили та повернулися на царську службу: «Клятву, во время измены, на них наложенную [цар] повелел с них сняти»³³.

Практика використання церковної анафемі в політичному судочинстві широко відома в Московському царстві. Її метою передусім було – унеможливити політичні дії опонентів влади або ж покарати за вже скоєні злочини проти монарха й держави³⁴. У всіх відомих випадках «політичного анафемування» роль світської влади була вирішальна. Вона виступала замовником, а церковні ієрархи – виконавцями. Так, цар Василій Шуйський у своїй грамоті віддавав наказ архієреям накласти прокляття на самозванця Григорія Отреп'єва. Через самозванство й «многие воровские замыслы над московским государством» за наполяганням царя Олексія Михайловича був підданий анафемі самозванець Тимофій Анкудінов, що видавав себе за царевича Симеона. За політичні злочини, що становили загрозу правлячій династії, також був проклятий Степан Разін³⁵. Утім, анафема Мазепи лише позірно вписувалася в даний контекст, бо гетьман не зазіхав на монарший статус і не мав жодних планів посісти московський престол. Відтак анафема була виключно актом свавілля царя, елементом політичної гри.

Перехід Мазепи на бік іноземного володаря в 1708 р. вже не вимірювався такими ж категоріями, якими оцінювалися аналогічні вчинки його попередників у XVII ст. За часів правління Петра I набувають популярності патримоніальні ідеї про державу як «благо для усіх підданих». Поряд із концептом сакральності монарха починав конструюватися міф про «батька вітчизни» – покровителя усіх її мешканців³⁶. Виступ Мазепи в такому контексті презентувався вже не як особиста зрада монарху, а як акт державної зради, направлений проти за-

³² Біднов В. Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу. – С. 51.

³³ Там само. – С. 62.

³⁴ Лотоцький О. Справа правосильности анатемування гетьмана Івана Мазепи // Мазепа: Збірник. – Т. 2. – Варшава, 1939. – С. 57.

³⁵ Там само. – С. 59-60.

³⁶ Уортман Р. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии. – Т. 1. – М., 2004. – С. 96-97. Тетяна Таїрова-Яковлева підкреслює, що в працях деяких сучасних істориків вчинок Мазепи трактується і як військовий злочин, відтак його фігурант підлягає смертній карі згідно з законами військового часу і за рішенням військового суду. Однак, Петро I і його оточення ніколи не трактували титул гетьмана як військовий чин. Термін «Військо Запорізьке» розглядався як суто політичний, а відносини між двома державними суб'єктами – Московським царством й Гетьманщиною/Військом Запорозьким регламентувалися чинними на той час Коломацькими статтями. Див.: Таїрова-Яковлева Т. Мазепа – М., 2007. – С. 219-220.

гального блага³⁷. Це вплинуло й на подальшу долю української автономії. У так званих Решетилівських статтях 1709 р., що стали відповіддю царя на прохання гетьмана Івана Скоропадського про підтвердження традиційних прав і вольностей, міститься один дуже символічний фрагмент. Там, де йдеться про недопустимість втручання царської адміністрації у внутрішнє судочинство Гетьманщини, зауважено, що це не стосується «государственных дел яко измена и прочее»³⁸. Ці слова фактично регламентували початок політичного судочинства в Гетьманщині з усіма властивими йому атрибутами. Категорії «державний інтерес», «государев интерес», «государственное дело» та пов'язані з ними «слово і діло», тобто «політичні злочини» (переслідування за образу честі монарха, будь-які висловлювання й вчинки проти символів його влади), стають невід'ємною частиною суспільно-політичного життя автономії. «Государев интерес» саме у цей час переважає традиційні права і вольності, ставиться понад ними, адже до виступу Мазепи політичні злочини в Гетьманщині, за окремими винятками, не фіксуються.

REFERENCES

Anisimov, E. (1999) *Dyba i knut. Politicheskii syisk i russkoe obschestvo*. Moskva [in Russian].

Bidnov, V. (1939) *Cerkovna anatema na get'mana Ivana Mazepu. Mazepa. Zbirnyk. (2)*. Warshava [in Ukrainian].

Kovalevs'ka, O. (2008) *Znyattya anafemy z Ivana Mazepy: istoriya pytannya ta sutnist' realij. Istoriya ta pravoznavstvo. (11/147)* [in Ukrainian].

Lotoc'kyj, O. (1939) *Sprava pravosyl'nosti anatemuvannya get'mana Ivana Mazepy. Mazepa: Zbirnyk (2)*. Warshava [in Ukrainian].

Osadchij, Y. (2014) *Pro pravomirnist' anafemy get'manu Ivanu Mazepi. Svitoglyad-Filosofiya-Religiya (5), (pp. 95-105)* [in Ukrainian].

Sazonova, L. (2004) *Getman Mazepa kak obraz panegiricheskij: iz poetiki vostochnoslavyanskogo barokko. Mazepa e il suo tempo. Storia, cultura, società. Mazepa and his time. History, culture, society. Alessandria* [in Russian].

Subtelny, O. (1978) *Mazepa, Peter I and the Question of Treason. Harvard Ukrainian Studies. (2), (pp. 176-180)*.

Tairova-Yakovleva, T. (2011) *Ivan Mazepa i Rossiyskaya imperiya. Istoriya «predatelstva»*. Moskva: Centrpoligraph [in Russian].

Tairova-Yakovleva, T. (2007) *Mazepa. Moskva: Molodaya gvardiya* [in Russian].

Telberg, G. (1912) *Ocherki politicheskogo suda i politicheskikh prestupleniy v Moskovskom gosudarstve XVII veka*. Moskva [in Russian].

Uortman, R. (2004) *Stsenarii vlasti. Mify i tseremonii russkoy monarhii. T. 1*. Moskva [in Russian]

³⁷ Subtelny O. *Mazepa, Peter I and the Question of Treason*. – P. 179.

³⁸ *Письма и бумаги Петра Великого*. – М., 1950. – Т. 9. – С. 323.

Zitser, E. (2008) Tsarstvo Preobrazheniya: svyaschennaya parodiya i tsarskaya harizma pri dvore Petra velikogo. Moskva [in Russian]

Andrii Bovgyria

*Candidate of Historical Sciences, senior research worker,
Institute of History of Ukraine NASU
(Ukraine, Kyiv, andrzej@ukr.net)*

«HETMAN-TRAITOR»: THE CONSTRUCTION OF MASEPA' S IMAGE IN XVIII CENTURY

Hetman Ivan Mazepas decision to ally himself with the Swedish king caused the beginning of the process of creating an image «Hetman-traitor». Some of its elements are not much different from the ideological clichés used against Mazepa predecessors who spoke against the Tsar. However, the new myth created by Peter I, demanded a new scenario for Hetman discredit in the eyes of his supporters and inhabitants of Hetmanate in general. On the basis Masepa's image were put political and religious aspects, including the image of new Judas, a traitor of sovereign, the enemy of the common good. The components of this process were the manifestos, church anathema.

Keywords: Mazepa, Hetmanate, treason, anathema.